

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМ. І. Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ

ЧАБАННА Маргарита Валеріївна

УДК 323.2

**ОПОРТУНІЗМ У ПРИЙНЯТТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ
У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ У ПЕРІОД ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ
КРИЗИ 2008–2009 рр. В УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ НА
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ)**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі соціально-політичної історії Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

Науковий консультант: доктор політичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
Кармазіна Марія Степанівна,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України,
завідувач відділу соціально-політичної історії

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Горбатенко Володимир Павлович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
правових проблем політології

доктор політичних наук,
Малкіна Ганна Миколаївна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри політичних наук

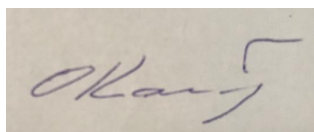
доктор політичних наук, професор
Новакова Олена Вікторівна,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова,
професор кафедри політичних наук

Захист відбудеться «17» грудня 2020 року о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.181.01 Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8, кім. 202.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8, кім. 218.

Автореферат розіслано «12» листопада 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. Калакура

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Періодичне виникнення кризових явищ є невід'ємною складовою розвитку політичних та економічних систем світу. Процеси глобалізації та посилення взаємозалежності національних економік у XXI ст. збільшили імовірність синхронного розгортання криз у різних державах, що, зокрема, набуло особливих проявів у 2007–2009 рр., коли події на фінансовому ринку США призвели до економічного спаду у країнах Європи та Азії і, зокрема – з жовтня 2008 р., – до спаду в українській економіці. Виникнення кризових явищ дедалі частіше зумовлюється не лише циклічністю економічного розвитку, появою нових чинників (пов'язаних із ресурсними змінами, розвитком технологій, що впливають на функціонування економічних і політичних інститутів) та посиленням взаємозалежності національних економік, але і політичними процесами. В умовах сьогодення запобігання кризам і вироблення механізмів подолання їх наслідків залишаються актуальними як для національних держав, так і для міжнародної спільноти. При цьому, зміст та процес ухвалення політичних рішень у сфері фінансово-економічного регулювання у період кризи потребують наукового аналізу з огляду на їх економічну доцільність та політичну зумовленість. Водночас у ході такого аналізу необхідно зважати на те, що процес вибору антикризових заходів може супроводжуватися неузгодженістю позицій суб'єктів прийняття рішень та політичним протистоянням довкола питання першочерговості розв'язання тих чи інших завдань антикризового регулювання. Дослідження політичного контексту цього процесу дозволяє побачити певне балансування між досягненням цілей стабілізації економічної ситуації та отримання політичної чи економічної ренти від ухвалених рішень (на що впливає, з-поміж іншого, популярність або непопулярність у суспільстві тих чи інших стабілізаційних заходів).

В умовах світової економічної кризи 2007–2009 рр. із жовтня 2008 р. питання визначення антикризової стратегії актуалізувалося і в Україні, де брак структурних реформ та фіскальне маніпулювання у докризовому періоді посилили прояви економічної рецесії. Відтак вибір засобів антикризової політики, у межах якої основними суб'єктами прийняття рішень виступали Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України та Президент України, був пов'язаний з економічним та політичним контекстом зниження соціально-економічних показників, послабленням довіри суспільства до політичних інститутів та до окремих політиків. При цьому, варто зауважити: якщо економічні передумови виникнення кризових явищ 2007–2009 рр., їх прояви та наслідки подолання вже проаналізовані у зарубіжній та вітчизняній науці, то політичне середовище антикризових заходів в Україні досліджено недостатньо. Зокрема, питання передумов, проявів та наслідків фінансово-економічної кризи в Україні 2008–2009 рр., у тому числі, пов'язаних із функціонуванням бюджетної сфери, висвітлено у численних наукових публікаціях і монографіях (за авторства таких дослідників, як: О. Бабанін, Я. Белінська, В. Бесарабов, О. Блінов, В. Геєць,

Т. Гладун, А. Даниленко, Б. Данилишин, Г. Домарадзька, Я. Жаліло, М. Жулинський, Н. Корольова, В. Лановий, Е. Лібанова, С. Лямець, О. Молдован, Д. Покришка, Н. Русина, О. Онищенко, І. Тараненко, інших учених і аналітиків), аналітичних доповідях та звітах (підготовлених Національною академією наук України, Національним інститутом стратегічних досліджень при Президенті України, Світовим банком, Агентством США з міжнародного розвитку тощо), перші з яких датовані 2008 р. Із ускладненням соціально-економічної ситуації восени 2008 р. з'явилися аналітичні матеріали на тему антикризового регулювання, а пізніше – праці з питань оцінки вжитих державою заходів (серед авторів: О. Бабанін, Я. Белінська, В. Геєць, Я. Жаліло, Н. Жилиєва, В. Лановий, Л. Олейнікова, Д. Покришка, І. Тараненко, Ю. Шпак та інші). Це дозволяє твердити про ґрунтовну дослідженість економічних наслідків здійснюваної протягом кризового періоду бюджетної політики, зокрема, її впливу на обсяги державного боргу, доходи населення, показники інфляції та ВВП. Водночас поясненню політичних наслідків ухвалених рішень мало б сприяти врахування політичних мотивацій суб'єктів прийняття антикризових рішень. Брак наукових праць з аналізу політико-інституційного та політико-культурного контексту відповідного державного регулювання актуалізує дослідження особливостей політичного режиму, в умовах якого відбувався вибір антикризових заходів. Саме тут постає питання про інституційні можливості та мотивації суб'єктів прийняття відповідних рішень і, отже, – про роль, передумови та прояви політичного опортунізму у цьому процесі. Оскільки одним зі способів отримання політичної ренти, що в умовах економічних криз набуває особливої актуальності, є здійснення фіскального маніпулювання, то врахування взаємозв'язку політичного режиму, показників соціально-економічного розвитку, громадської думки та мотивацій політичних суб'єктів дозволяє здійснити науковий аналіз процесу прийняття політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення (розподіл яких спрямовано, з одного боку, на пом'якшення наслідків кризових явищ, з іншого – на отримання політичними суб'єктами електоральної підтримки).

Доцільність дослідження подій 2008–2009 рр. сьогодні, через одинадцять років після розгортання фінансово-економічної кризи, пояснюється уможливленням аналізу економічних показників, які стосуються не лише безпосередньо кризового, але і післякризового періоду, коли вже відомими є наслідки заходів, спрямованих на зміну макроекономічних та бюджетних показників. Зокрема, результати політично зумовленого бюджетного маніпулювання (пов'язані із покращенням окремих соціально-економічних показників у короткостроковій перспективі та із віддаленим у часі негативним впливом на економіку країни) потребують дослідження після завершення кризи (оскільки, наприклад, збільшення податкового навантаження чи зростання державного боргу помітні саме у післякризовому періоді). Зрештою, уваги потребує науковий аналіз впливу

відповідних заходів, вжитих політичними суб'єктами (із безпосередньою орієнтацією на очікування виборців), на їх електоральну підтримку. Отже, актуальним та доцільним є дослідження політичного контексту – передумов, проявів та наслідків опортуністичної поведінки суб'єктів прийняття політичних рішень у період 2008–2009 рр., зокрема, у виборі засобів бюджетного регулювання, із врахуванням не лише динаміки зміни макроекономічних показників та показників державного бюджету, але й подальшої зміни політичної ситуації (пов'язаної із проведенням президентських і парламентських виборів) та трансформації політичного режиму в державі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідницьких тем «Трансформаційні процеси в сучасних політичних системах» (державний реєстраційний номер O112U006428), «Сучасні методології та методи політичних досліджень» (державний реєстраційний номер O112U007425) кафедри політології Національного університету «Киево-Могилянська Академія».

Мета дослідження: з'ясувати роль політичного опортунізму у прийнятті політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні.

Завдання дослідження:

– на підставі зіставлення теоретико-методологічних підходів до дослідження процесу прийняття рішень з'ясувати, який з них має переваги для аналізу механізму прийняття політичних рішень, із врахуванням опортуністичної поведінки їх суб'єктів, зокрема, в умовах фінансово-економічної кризи;

– проаналізувати джерельну базу дослідження механізму прийняття політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в контексті здійснення антикризового економічного регулювання; на підставі огляду наукової літератури з вивчення проявів фінансово-економічної кризи та методів антикризового регулювання у період 2008–2009 рр. з'ясувати, які особливості механізму прийняття рішень у цій сфері залишились поза увагою дослідників;

– визначити тип кризи 2008–2009 рр. в Україні та відповідні економічно зумовлені засоби антикризового регулювання на підставі зіставлення теоретичних підходів до інтерпретації понять економічних та фінансових криз; охарактеризувати економічні зміни в Україні другої половини 2008 р. – 2009 р. із врахуванням політично зумовлених внутрішніх (пов'язаних із розвитком економіки та соціальної сфери у країні до 2008 р.) та зовнішніх (пов'язаних зі світовою економічною кризою) передумов кризових явищ 2008–2009 рр. в Україні;

– проаналізувати політичне середовище антикризового регулювання в Україні у 2008–2009 рр. та ставлення громадян до влади і пріоритетності

розв'язання соціально-економічних питань напередодні та під час розгортання кризи для з'ясування передумов опортуністичної поведінки політиків (зокрема, здійснення бюджетного маніпулювання);

– дослідити політичні чинники вибору методів економічного антикризового регулювання у 2008–2009 рр. в Україні із врахуванням доцільності використання засобів економічної стабілізації;

– виявити прояви *ex ante* опортунізму у процесі розробки законопроектів про Державний бюджет України на 2008 та 2009 рр. і прояви *ex post* опортунізму суб'єктів реалізації та коригування рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні у 2008–2009 рр., а також визначити роль політичного протистояння довкола питання затвердження видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у процесі ухвалення законів про Державний бюджет України на 2009 та 2010 рр.;

– проаналізувати наслідки політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, ухвалених суб'єктами формування державного бюджету у 2008–2009 рр., для національної економіки та соціально-економічної сфери, а також їх електоральні наслідки для стабільності політичного режиму.

Об'єктом дослідження є політичний опортунізм у прийнятті рішень у сфері бюджетної політики.

Предметом дослідження є роль опортунізму у процесі прийняття політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.

Методологія дослідження. Керуючись методологічними положеннями синергетичної парадигми (що дозволяють досліджувати нестабільність та нерівноважність політичних і економічних систем, а також взаємодію політико-економічних та соціальних чинників функціонування механізму прийняття політичних рішень), методологічними засадами дослідження обрано: 1) процесуально-циклічний підхід до аналізу механізму прийняття політичних рішень, за яким визначено та проаналізовано етапи прийняття рішень. Спираючись на запропоновану в межах цього підходу модель політико-управлінського циклу Дж. Андерсона та В. Данна, розроблено дизайн (структуру) дослідження: у другому розділі здійснено аналіз політичного середовища процесу антикризового регулювання; третій розділ містить (у контексті вивчення економічного середовища) визначення питань, на розв'язання яких спрямовано прийняття досліджуваних рішень; четвертий розділ присвячено аналізу таких етапів прийняття рішень, як: визначення порядку денного та розробка проектів рішень; п'ятий розділ містить дослідження таких етапів, як: ухвалення, реалізація та корекція рішень; у шостому розділі аналізуються політичні та соціально-економічні наслідки ухвалених рішень; 2) теорію опортуністичної поведінки, розроблену О. Вільямсоном у межах неінституційного підходу та застосовану у ході

аналізу механізму прийняття політичних рішень у сфері бюджетної політики (зокрема, для врахування політико-інституційних та політико-культурних чинників); до того ж, застосування неоінституційного підходу дозволило врахувати значення як формальних політичних інститутів, так і неформальних інститутів та поведінкового чинника, зокрема опортуністичної поведінки політичних суб'єктів; 3) теорію політико-бюджетної циклічності (зокрема ідеї, розроблені такими вченими, як К. Рогов, Дж. Альт та Д. Лассен, М. Ші та Дж. Свенсон, А. Брендер та А. Дрейзен), використану у другому та третьому розділах для пояснення політичних передумов фіскального маніпулювання та логіки формування бюджетних видатків рентоорієнтованими політиками. Для аналізу рівня політичної конкуренції (у другому розділі) обчислено індекси впливу парламентських коаліцій, індекси агрегації для найбільших парламентських партій, індекси фрагментованості парламенту та показники урядової впливовості.

Описовий метод сприяв поясненню особливостей політичного режиму та проявів політичної конкуренції, результатів президентських виборів 2010 р., а також тенденцій розвитку економіки у досліджуваному періоді. Окрім того, цей метод було використано у процесі представлення проектів антикризових заходів, законодавчих ініціатив та ухвалених політичних рішень, пов'язаних із формуванням видатків держави на соціальний захист та соціальне забезпечення. Застосування *порівняльного методу* дозволило зіставити наукові підходи до опису процесу прийняття політичних рішень з метою вибору оптимального підходу для проведення дослідження, а також – порівняти проекти рішень у сфері формування бюджетних видатків, розроблені політичними суб'єктами. *Аналіз даних* соціологічних опитувань здійснено для дослідження політико-культурного середовища процесу прийняття рішень та пояснення наслідків політичного опортунізму у фіскальній сфері; аналіз макроекономічних показників дозволив виявити тенденції розвитку економіки напередодні та під час фінансово-економічної кризи; аналіз показників зведеного та державного бюджетів уможливив дослідження проявів фіскального маніпулювання і обчислення показників політичної ренти для бюджетного розподілу та втрат суспільства від політичної ренти (зокрема обчислення суми змін у пропорційному розподілі різних програм у зведеному бюджеті до попереднього періоду, за методологією Р. Катца і Дж. Розенберга), що сприяло оцінці ефективності державних видатків. *Факторний аналіз* у дослідженні здійснено для з'ясування зв'язків між передумовами політико-бюджетної циклічності (такими, як: неусталеність демократії, політична конкуренція, корупція, низька політична довіра) та проявами політичного опортунізму у формі фіскального маніпулювання в період фінансово-економічної кризи в Україні. У дослідженні використано також загальнонаукові методи, такі як: класифікація і систематизація.

Джерельну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані щодо показників соціально-економічного розвитку України у період

2008–2010 рр.; тексти ухвалених урядом, парламентом та президентом антикризових рішень, проектів законів та постанов, спрямованих на подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., рішення і проекти законів про державний бюджет і внесення змін до Державного бюджету України на 2009 та 2010 рр.; нормативно-правові документи, які стосуються сфери регулювання видатків державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, розроблені та/або ухвалені у період жовтня 2008 р. – квітня 2010 р.; дані загальнонаціональних опитувань населення України, проведених у період 2005–2010 рр.; індекси демократичного розвитку, представлені у звітах міжнародних організацій та закордонних дослідницьких установ; дані Центральної виборчої комісії України, які стосуються результатів парламентських виборів 2002–2007 рр., та дані про склад урядів, сформованих у період 2005–2007 рр.; заяви політиків стосовно формування державного бюджету та зміни соціальних стандартів.

Наукова новизна отриманих результатів.

Вперше:

– доведено доцільність поєднання процесуально-циклічного (до виокремлення етапів прийняття політичних рішень) та неоінституційного (для обґрунтування ролі опортуністичної поведінки суб'єктів прийняття політичних рішень) підходів з теорією політико-бюджетної циклічності (для аналізу передумов політичного опортунізму у період фінансово-економічної кризи), що уможливило комплексний аналіз механізму прийняття політичних рішень у сфері формування бюджетних видатків, із врахуванням політичного та економічного середовища, мотивації політичних суб'єктів, передумов та проявів їхньої опортуністичної поведінки у процесі розробки, ухвалення та реалізації рішень;

– спираючись на евристичний потенціал теорії політико-бюджетної циклічності, згідно з якою спричинена рентоорієнтованою поведінкою політиків фіскальна експансія має виборчий ефект, виявлено та проаналізовано передумови політичного опортунізму у сфері бюджетної політики в Україні у 2008–2009 рр. Зокрема, аналіз інституційних особливостей, що характеризують неусталеність демократії, відносно високий рівень політичної конкуренції, корупцію (як визначені М. Ші та Дж. Свенсоном чинники) і невпевненість громадян у ефективності демократичної системи (як чинник, визначений А. Брендером та А. Дрейзенном) дозволив дійти висновку про сприятливе політичне середовище опортуністичної поведінки суб'єктів антикризового регулювання, пов'язаної із фіскальним маніпулюванням (зокрема, у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення) напередодні та у період фінансово-економічної кризи в Україні;

– на підставі даних про Зведений бюджет України, за методологією Р. Катца і Дж. Розенберга обчислено показники політичної ренти для бюджетного розподілу та втрат суспільства від політичної ренти, що доводить сформованість в Україні у досліджуваному періоді передумов

політичного опортунізму у сфері бюджетної політики, зокрема передумов рентоорієнтованої поведінки при розподілі видатків державного бюджету. Відзначено збільшення неефективності державних видатків у 2009 р. пояснено орієнтацією уряду на проведення президентської кампанії 2010 р.;

- проаналізовано політико-культурний контекст процесу прийняття рішень у сфері бюджетної політики в умовах фінансово-економічної кризи, включено до аналізу роль суспільних очікувань та настроїв (зокрема, стосовно розвитку соціально-економічної сфери) та показники політичної довіри у виборі методів економічного антикризового регулювання в Україні у 2008–2009 рр., що уможливило пояснення політичного опортунізму суб'єктів прийняття рішень у сфері формування державних видатків соціального призначення; з'ясовано, що підтримка громадянами великих обсягів державного перерозподілу доходів через бюджет, у поєднанні з невисокими показниками суспільної довіри до політичних інститутів і демократії, виступили передумовами фіскального маніпулювання як прояву політичного опортунізму;

- проаналізовано результати президентських виборів 2010 р. та тенденції зміни рівня демократичності політичного режиму в Україні, із врахуванням невідповідності електоральних наслідків фіскального маніпулювання цілям суб'єктів формування державного бюджету у 2008–2009 рр., що дозволило стверджувати про неефективність політичного опортунізму у формі фіскального маніпулювання, спрямованого на утримання політичної влади.

Удосконалено:

- розширено сфери застосування кількісних показників партійного складу парламенту та уряду для з'ясування рівня політичної конкуренції як передумови політичного опортунізму. Зокрема, обчислення та використання індексів впливу парламентських коаліцій, індексів агрегації для найбільших парламентських партій, індексів фрагментованості парламенту та показників урядової впливовості у 2006–2010 рр. сприяло визначенню рівня політичної конкуренції в Україні цього періоду;

- обґрунтовано доцільність використання поняття політичного опортунізму для пояснення політичних чинників вибору методів антикризового регулювання суб'єктами прийняття рішень у сфері бюджетної політики, що дозволило врахувати взаємозв'язок політичних виборів та формування видатків державного бюджету;

- розширено межі застосування теорії політичних бюджетних циклів для з'ясування проявів політичного опортунізму у процесі прийняття антикризових рішень, а саме: проявів фіскального маніпулювання, із акцентом на формуванні видатків соціального призначення у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.;

- на підставі аналізу механізму прийняття політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2008–2009 рр., із застосуванням моделі політико-управлінського циклу Дж. Андерсона і В. Данна та теорії

політичного опортунізму О. Вільямсона, визначено прояви *ex ante* опортунізму у процесі розробки законопроектів про державний бюджет на 2008 та 2009 рр. (пов'язані, у тому числі, із формуванням видатків соціального призначення) та прояви *ex post* опортунізму суб'єктів реалізації та коригування бюджетної політики в Україні (пов'язані, зокрема, із внесенням змін до бюджетного законодавства).

Дістали подальшого розвитку:

- дослідження передумов, проявів та соціально-економічних наслідків кризових явищ 2008–2009 рр. в Україні у контексті вибору методів бюджетного антициклічного регулювання, спричиненого як потребою економічної стабілізації, так і політичною конкуренцією, доповнене аналізом політико-культурного контексту вибору антикризових заходів (суспільно-політичних орієнтацій виборців, їх ставлення до розподільчої функції держави та до дотримання політичних та економічних прав), що сприяло врахуванню ширшого зовнішнього середовища процесу прийняття досліджуваних політичних рішень;

- аналіз соціально-економічних наслідків фіскального маніпулювання (як форми зумовленої електоральними прагненнями опортуністичної поведінки суб'єктів формування державного бюджету України у 2008–2009 рр.), у якому, окрім статистичних економічних показників, враховано оцінку суспільством ефективності антикризових заходів, вжитих органами державної влади.

Наукове значення роботи. Наукові положення, запропоновані у роботі, може бути використано у подальших наукових розробках та підготовці аналітичних матеріалів з питань політичного опортунізму, політичного маніпулювання, трансформації політичних режимів, протидії економічним кризам засобами державної політики, а також – у розробці навчальних курсів або окремих тем, які стосуються трансформації політичних режимів, політичного маніпулювання, теорій прийняття рішень.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при викладанні політологічних та міждисциплінарних навчальних курсів, таких, як: «Політичне маніпулювання», «Теорії прийняття рішень», «Політика перехідних країн», «Політекономія», а також при розробці стратегій у сфері соціальної політики.

Апробація результатів дослідження здійснена на конференціях, наукових семінарах, форумах, серед яких: Сьома регіональна науково-практична конференція «Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України», організована Національною Академією державного управління при Президентові України, Дніпропетровським регіональним інститутом державного управління (травень 2010 р., м. Дніпропетровськ), конференція «Регулювання політичних партій в Україні: сучасний стан та напрями реформ», організована Лабораторією законодавчих ініціатив, Бюро ОБСЄ із демократичних інститутів та прав людини,

Комітетом Верховної Ради України із питань державного будівництва та місцевого самоврядування, та ЦВК України (травень 2010 р., м. Київ), форум «Сприяння участі та представництва жінок в політиці», організований Організацією із безпеки та співробітництва в Європі (травень 2010 р., м. Київ), конференція «Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку», організована Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (листопад 2011 р., м. Київ), міжнародна конференція «Територіальна політика у Західній та Східній Європі» (червень 2012 р., м. Единбург, Великобританія), міжнародна науково-практична конференція «Виборчий процес: теорія та українська практика» (до 20-річчя Кафедри політології НаУКМА), (жовтень 2012 р., м. Київ), конференція молодих дослідників «Сучасні проблеми політичної науки», проведена в межах Днів науки НаУКМА (січень 2013 р., м. Київ), Третя наукова міжнародна конференція «Парламентські читання», організована Лабораторією законодавчих ініціатив, (лютий 2013 р., м. Київ), конференція «Парламентські вибори 2012 р. в Україні», організована Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (березень 2013 р., м. Київ), Шостий щорічний дослідницький форум, організований Центром дослідження країн Центрально-Східної та Східної Європи Університету Глазго (травень 2013 р., м. Глазго, Великобританія), Четверта наукова міжнародна конференція «Парламентські читання», організована Лабораторією законодавчих ініціатив (листопад 2014 р., м. Київ), Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, Суспільство, Політика – 2015», організована Вищою школою економіки та інновацій у Любліні, Всеукраїнською молодіжною громадською організацією «Союз обдарованої молоді», Університетом новітніх технологій (травень 2015 р., Київ-Люблін), П'ята наукова міжнародна конференція «Парламентські читання», організована Лабораторією законодавчих ініціатив, (жовтень 2015 р., м. Київ), Друга міжнародна науково-практична конференція «Особистість, Суспільство, Політика – 2015», організована Вищою школою економіки та інновацій у Любліні, Всеукраїнською молодіжною громадською організацією «Союз обдарованої молоді», Університетом новітніх технологій (листопад 2015 р., Київ-Люблін), Міжнародна науково-практична конференція «Культурні паттерни у процесі демократизації», організована кафедрою політології та Інститутом громадянської освіти НаУКМА, Київ (травень-червень 2016 р., м. Київ), науковий семінар «Два роки після Євромайдану: політика і суспільство в Україні в часі війни і кризи», проведений Центром політичних досліджень Національного університету «Острозька Академія», Київським офісом Інституту Кеннана, (червень 2016 р., м. Остріг), Перша міжнародна науково-практична конференція «Українська політика у міждисциплінарному вимірі», організована кафедрою політології НаУКМА, Інститутом громадянської освіти імені Сергія Рябова, Фондом «Освіта для демократії» (березень 2018 р., Київ), конференція «Популізм і громадянське

суспільство: межі перетину», організована кафедрою політології НаУКМА, Інститутом громадянської освіти імені Сергія Рябова НаУКМА (травень 2019 р., м. Київ), круглий стіл «Популізм: виклики сьогодення», організована кафедрою політології НаУКМА, Інститутом громадянської освіти імені Сергія Рябова НаУКМА (лютий 2020 р. м. Київ), Друга міжнародна наукова конференція «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку», проведена Дніпровським національним університетом імені Олеся Гончара (березень 2020 р., м. Дніпро), Перша всеукраїнська науково-практична конференція «Травневі правові читання», проведена ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України (травень 2020 р., м. Черкаси). Результати дослідження було апробовано на теоретичних семінарах кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія» та використано при розробці і викладанні навчальних курсів «Політичні партії та партійні системи», «Політична культура», «Партійні та виборчі системи», «Політичне маніпулювання».

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження та складається зі вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг роботи становить 449 стор., обсяг основного тексту – 378 стор., кількість використаних джерел – 591.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність роботи, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт та предмет дослідження, наведено обрану методологію та розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження, джерельна база та огляд літератури з проблеми»** доведено переваги моделі політико-управлінського циклу для аналізу механізму прийняття політичних рішень у бюджетній сфері, із врахуванням опортуністичної поведінки їх суб'єктів, зокрема, в умовах фінансово-економічної кризи; проаналізовано джерельну базу дослідження політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в контексті здійснення антикризового економічного регулювання у 2008–2009 рр. та з'ясовано, які особливості механізму прийняття рішень у цій сфері залишились поза увагою дослідників.

У підрозділі 1.1 **«Теоретико-методологічні засади дослідження»** обґрунтовано доцільність застосування теорії політичних бюджетних циклів для виявлення передумов та проявів політичного опортунізму у процесі прийняття антикризових рішень, а саме: для з'ясування того, чи здійснювали політичні суб'єкти фіскальне маніпулювання, пов'язане із формуванням видатків соціального призначення. Політичні передумови фіскального маніпулювання у дисертації запропоновано досліджувати із використанням розробленого в межах теорії політичних бюджетних циклів підходу М. Ші та Дж. Свенсона, які виокремили низку інституційних особливостей,

сприятливих для пошуку ренти політиками, з-поміж яких: 1) неусталеність демократії або гібридний тип політичного режиму, 2) підвищення рівня демократичності режиму за критерієм політичної конкуренції, 3) збереження високого рівня корупції. Цей підхід у дисертації доповнено теорією, розробленою А. Брендером та А. Дрейзенем, за якою, передумовою політико-бюджетної циклічності є невпевненість громадян у ефективності демократичної системи. Для визначення того, як рівень бюджетних видатків вплинув на отримання політичної ренти у досліджуваному періоді, використано методологію Р. Катца і Дж. Розенберга.

До аналізу механізму прийняття досліджуваних політичних рішень у роботі застосовано модель політико-управлінського циклу, розроблену Дж. Андерсоном та В. Данном, потенціал якої, зважаючи на мету дослідження, є цілком достатнім для пояснення особливостей бюджетного процесу у контексті політики з подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Дослідження розробленого алгоритму прийняття рішень з метою визначення можливостей фіскального маніпулювання здійснено із застосуванням теорії опортуністичної поведінки, розробленої в межах неоінституціоналізму, зокрема обрано запропонований О. Вільямсоном підхід до поділу на *ex ante* та *ex post* опортунізм. За логікою дослідження, такий аналіз механізму прийняття політичних рішень передбачає врахування формальних процедур і неформальних чинників відповідного процесу, пов'язаних із поведінкою, мотивацією та взаємодією суб'єктів (у тому числі, в межах проведення виборчих кампаній), а також врахування особливостей політичного режиму, економічної ситуації та суспільних очікувань.

Отже, поєднання процесуально-циклічного підходу до виокремлення етапів прийняття політичних рішень, – доповненого неоінституційним підходом для обґрунтування ролі опортуністичної поведінки суб'єктів прийняття політичних рішень, – із теорією політичних бюджетних циклів (для аналізу передумов політичного опортунізму у період фінансово-економічної кризи) уможливило комплексний аналіз механізму прийняття політичних рішень із врахуванням політичного та економічного середовища.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» проаналізовано джерела та емпіричний матеріал, на якому здійснено дослідження механізму прийняття політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення і чинників впливу на його реалізацію в контексті здійснення антикризового економічного регулювання. Відповідно, проаналізовано нормативно-правові акти (суб'єктами розробки та ухвалення яких виступили Кабінет Міністрів, президент та Верховна Рада України, а також окремі політики та представники політичних партій у парламенті); офіційні заяви президента та прем'єр-міністра; статистичні дані, підготовані та опубліковані державними органами; результати опитувань громадської думки, проведених науковими установами та громадськими організаціями; звіти та огляди політичної ситуації в Україні, опубліковані міжнародними

організаціями та дослідницькими установами. Структурування опрацьованих джерел здійснено з орієнтацією на дослідження політико-інституційного, економічного і політико-культурного середовища. Це дозволило, відповідно, виокремити та проаналізувати у роботі політико-інституційні, економічні та політико-культурні передумови і наслідки політичного опортунізму.

Загалом, різноманітність, представленість та доступність джерел сприяли проведенню комплексного міждисциплінарного дослідження, верифікації даних і аргументації висновків.

Підрозділ 1.3 «Огляд літератури з проблеми» присвячено огляду наукової літератури з вивчення фінансово-економічної кризи та методів антикризового регулювання у період 2008–2009 рр. з метою з'ясувати, які особливості механізму прийняття політичних рішень, чинники та наслідки відповідного бюджетного регулювання залишилися поза увагою дослідників питання.

Розгляд передумов та чинників виникнення світової кризи, у тому числі політичних, містять праці таких вчених, як: Л. Аллен, Р. Баррелл, М. Беннер, Г. Бойчук, Е. Бранкаччо, А. Верстяк, О. Верстяк, Дж. Вілсон, В. Грант, Е. Девіс, А. Івлєвс, К. де Кеннінг, Дж. Кіртон, Г. Кофман, Н. МакКорті, С. МакБрайд, Р. Магон, А. Мейсон, К. Олдані, О. Пітик, К. Пул, Г. Розенталь, П. Трідіко, С. Фадда, Г. Фонтана, Т. Хінкс, Д. Чо тощо. Особливості перебігу фінансово-економічної кризи в Україні висвітлено у наукових статтях, монографіях, аналітичних доповідях та вітчизняних і міжнародних звітах (зокрема Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Світового економічного форуму), перші з яких (у тому числі на тему антикризового регулювання) з'явилися восени 2008 р., і пізніше містили розроблені антикризові плани та оцінки вжитих державою заходів. Серед вітчизняних учених та експертів: О. Бабанін, В. Бесарабов, Т. Гладун, Г. Домарадзька, Я. Жаліло, Н. Корольова, О. Молдован, Д. Покришка, Н. Русина, М. Катеринчук, інші. Наслідки бюджетної, податкової та соціальної політики показано у дослідженнях національних академічних установ колективами авторів за редакції В. Гейця, Я. Жаліла, А. Єрмолаєва, у публікаціях таких авторів, як: І. Щербина, А. Рудик, В. Зубенко, І. Самчинська, С. Лямець, О. Осауленко, І. Грабинська, Ю. Миронович, І. Тараненко, С. Чигир, А. Ревко, Н. Хома, Н. Жиліяєва, а також у звітах Державної служби статистики, Світового банку, Всесвітнього економічного форуму.

Серед вчених, які акцентують увагу на передвиборчому маніпулюванні шляхом збільшення або переструктурування бюджетних витрат: А. Айзен, А. Алесіна, Дж. Альт, А. Брендер, Д. Гіббс, А. Дрейзен, М. Еслава, Д. Лассен, А. Ліндбек, У. Д. Нордгауз, К. Рогов, Дж. Свенсон, М. Ші. Вплив політичних виборів на видатки українського державного бюджету у контексті політико-економічних циклів є предметом досліджень і вітчизняних науковців. Особливості політико-бюджетних циклів розглянули С. Верстюк, А. Вдовиченко, А. Вешко, В. Волошин, І. Грабинська, Ю. Миронович, Г. Орос, У. Ткачук, М. Флейчук, Н. Черкас, В. Шевчук та інші. Водночас,

попри численні публікації на тему бюджетної політики, в українській науці бракує комплексного вивчення політичних аспектів бюджетного регулювання.

Актуальний для дослідження огляд політичних режимів у країнах, де відбуваються політичні трансформації, здійснено у працях Г. Гейла, В. Горбатенка, П. Д'Анієрі, К. Дардена, Г. О'Доннелла, Г. Зеленько, Т. Карла, М. Кармазіної, А. Колодій, С. Левіцькі, Т. Каротерса, Х. Лінца, Л. Кочубей, А. Круглашова, Ю. Мацієвського, Дж. Мейєра, В. Полохала, Н. Ротар, А. Стефана, О. Стойко, О. Фісуна, Ф. Шміттера. Іншому актуальному для дослідження питанню функціонування формальних та неформальних політичних інститутів приділено увагу у працях таких авторів, як: Г. О'Доннел, А. Круассан, С. Левіцькі, Дж. Мейєр, В. Меркель, Г. Хелмке. Математичні методи, розроблені у працях Р. Таагапери, М. Лаксо, Д. Рає, Л. Майєра, Р. Катца, Дж. Розенберга, використані у роботі для вимірювання політичної конкуренції.

Теоретичні засади дослідження механізму прийняття політичних рішень представлено у працях розробників моделі політико-управлінського циклу (Г. Саймона, Г. Лассуелла, пізніше – В. Данна, Дж. Андерсона, Дж. Мейя, А. Вільдавскі, В. Дженкінса, Б. Хогвуда, Л. Ганна, П. Мюллера, І. Сюреля, Є. Дрора та інших). На базі розроблених ними підходів у дисертації здійснено спробу комплексного аналізу механізму прийняття рішень у сфері формування видатків державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення із дослідженням етапів цього процесу, урахуванням політичних чинників і аналізом політичних, зокрема електоральних, наслідків здійснюваної політики, який переважно залишався поза увагою дослідників, що актуалізувало тему дисертаційного дослідження.

У другому розділі **«Аналіз політичного середовища процесу антикризового регулювання в Україні»** проаналізовано політичні чинники процесу прийняття антикризових рішень в Україні у 2008–2009 рр. і запропоновано пояснення передумов політичного опортунізму, пов'язаного із бюджетним маніпулюванням.

У підрозділі 2.1 *«Характеристика політичного режиму та інституційних передумов політичного опортунізму у 2005 р. – на початку 2010 р.»* висвітлено особливості політичного режиму в Україні, сформованого після президентських виборів 2005 р., із врахуванням інституційного середовища та тих мотивацій до рентоорієнтованої поведінки політичних суб'єктів антикризового регулювання, які було спричинено їх участю у виборчому процесі.

Попри різні акценти у визначенні типу політичного режиму (із посиланнями на дослідження *Freedom House*, Фонду Бертельсманна, видання *The Economist*), показано, що із 2005 р. зі зміною виборчої системи, запровадженням парламентського способу формування уряду, зростанням ролі політичних партій, збільшенням повноважень парламенту, відбулася демократизація режиму. У свою чергу, конституційні зміни, що набули

чинності у 2006 р., посилили політичну конкуренцію, проявом чого стало протистояння між президентом, урядом та парламентом. Формальну інституціоналізацію політичної конкуренції у дисертації оцінено із обчисленням низки індексів, розроблених для дослідження партійної та парламентської діяльності. Обрахунки здійснено на основі даних про парламентські вибори 2006 р. (перші після конституційної реформи) та 2007 р. (за результатами яких було сформовано парламент та уряд, які виступили учасниками процесу антикризового регулювання), а також про склад урядів, сформованих у 2005 р., 2006 р. та 2007 р. За допомогою обчислення індексів з'ясовано, що пропорційна виборча система у 2006 р. та 2007 р. сприяла збільшенню та легітимації впливовості найбільших політичних партій (у 2006 р. Партії регіонів та «Блоку Юлії Тимошенко», у 2007 р. Партії регіонів та Політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», які протистояли Президенту України). Водночас попри те, що ця система повинна була б сприяти стабільності виборчого органу, парламентські кризи 2007 р. та 2008 р. не підтвердили це припущення.

Відтак дослідження політичного режиму в Україні, сформованого після президентських виборів 2005 р., із врахуванням інституційного середовища, дозволило стверджувати про: 1) неусталеність демократичного політичного режиму, 2) високий рівень політичної конкуренції, 3) значний рівень політичної корупції, що свідчило про сформовані передумови рентоорієнтованої поведінки політичних суб'єктів у сфері фіскального регулювання (пов'язаного із суспільними очікуваннями та ухваленням рішень, потенційно привабливих для електорату).

У підрозділі 2.2 *«Особливості політичної довіри та соціально-економічні пріоритети населення напередодні та під час рецесії 2008–2009 рр.»* проаналізовано політико-культурне середовище, яке схарактеризовано за рівнем інституційної довіри, ставленням громадян до влади, пріоритизацією розв'язання суспільно важливих питань, схильністю до громадської участі, ставленням до форм державного правління та політичних режимів. З-поміж чинників політичного опортунізму, зокрема тих, що мотивують суб'єктів прийняття політичних рішень у бюджетній сфері до фіскального маніпулювання, виокремлено та проаналізовано ті, які пов'язані з політико-економічними пріоритетами виборців, їх ставленням до демократії, рівнем суспільної довіри до політичних інститутів і ставленням до високого рівня розподілу державних видатків. При цьому, зниження реальних доходів населення у період кризи, зростання показників інфляції та безробіття визначено як чинники формування схильності українських виборців підтримувати ті політичні сили, які пропонували покращення матеріального становища у короткостроковому періоді. Отже, використовуючи у якості методології підхід А. Брендера та А. Дрейзена, невисокі показники інституційної довіри, недовіру до демократії та прихильність суттєвої частини суспільства до перерозподілу доходів на користь менш забезпечених

верств у роботі інтерпретовано як сприятливі передумови політичного опортунізму у сфері формування соціальних видатків.

У третьому розділі **«Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. в Україні: політико-економічні передумови та соціально-економічні наслідки»** увагу приділено проявам і наслідкам рецесії, зовнішнім чинникам її виникнення, а також внутрішнім передумовам, пов'язаним з економічною політикою держави на попередньому етапі, а саме: із проявами опортунізму конкуруючих політичних суб'єктів, орієнтованих на участь у виборчому процесі.

У підрозділі 3.1 *«Аналіз економічних змін другої половини 2008 р. – 2009 р.»* з'ясовано, як економічні коливання, пов'язані зі світовими тенденціями економічного розвитку у 2007–2008 рр., вплинули на соціально-економічну ситуацію в Україні. Зокрема, проаналізовано причини, прояви та наслідки світової фінансово-економічної кризи для України, пов'язані зі зменшенням приросту валового внутрішнього продукту, інфляцією, скороченням обсягів виробництва та споживання, зростанням від'ємного сальдо платіжного балансу, від'ємного сальдо зовнішньоторговельного балансу, зовнішнього боргу, а також зменшенням обсягів залучення прямих іноземних інвестицій в економіку.

Загалом, підкреслено, що вплив світової фінансової кризи на українську економіку відбувся за наявності системних економічних суперечностей у країні, пов'язаних із експортною орієнтацією економіки, недостатнім рівнем її капіталізації, фінансуванням економічного зростання переважно за рахунок зовнішніх ресурсів та низькою дієвістю механізмів структурної, інвестиційної та інноваційної політики, а також зростанням залежності фінансової сфери та економічного розвитку від зовнішніх ринків, переважанням інвестування у сфери з високими темпами обігу коштів над інвестуванням у виробництво та, водночас, погіршенням умов експорту, у тому числі, внаслідок впливу на розвиток національної економіки політичних амбіцій суб'єктів відповідного регулювання. До того ж, показники економічного розвитку України і у період економічного зростання 2000 р. – початку 2008 р. і у період економічної рецесії 2008 р. показували тенденцію до збереження високого рівня розподілених державою коштів зі зростанням бюджетних видатків та збільшенням державного боргу.

У підрозділі 3.2 *«Політико-економічні передумови кризових явищ в українській економіці: роль політичного опортунізму»* доведено необхідність не обмежуватися дослідженням суто економічних, а зважати на політично зумовлені чинники кризових явищ та, відповідно, з'ясовано вплив фіскального маніпулювання напередодні рецесії на ситуацію у 2008–2009 рр.

Економічні показники у докризовому періоді безпосередньо визначали потреби української економіки, актуалізовані подіями другої половини 2008 р. Водночас до структурних деформацій в економіці напередодні кризи призвів, у тому числі, спосіб розподілу бюджетних видатків, структура яких не сприяла конкурентоспроможності української економіки, що збільшувало

її залежність від зовнішніх коливань та стало передумовою інфляції. До того ж, невідповідність рівня бюджетного накопичення і витрачання фазам економічного циклу перешкоджала економічному зростанню та спричиняла збільшення бюджетного дефіциту.

В цілому, політично зумовлені перешкоди системному реформуванню економіки були пов'язані із виборчою діяльністю суб'єктів прийняття рішень, невідповідністю між їх соціальними орієнтирами та показниками економічного зростання, небажанням вжити непопулярних заходів та неконсолідованістю політичних сил, які перебували при владі, а також політизацією економічної діяльності держави із 2007 р. Відповідне здійснення фіскального маніпулювання підсилювало вплив світової фінансово-економічної кризи на показники фінансового та реального секторів української економіки. Водночас високі соціальні видатки бюджету напередодні економічної кризи виступали предметом критики уряду з боку центрального банку і президента, що посилювало політичне протистояння.

Підрозділ 3.3 «Соціально-економічні прояви та наслідки економічної рецесії» містить огляд економічних та соціальних показників із акцентом на наслідках неузгодженості між цілями економічного та соціального розвитку у докризовому періоді. Економічна рецесія 2008 р. посилювала прояви соціальних деформацій в українському суспільстві, які насамперед стосувалися розмірів соціальних стандартів та подолання яких потребувало впровадження державної програми зайнятості, проведення податкової, соціальної та пенсійної реформ. При цьому, у структурі грошових доходів населення зростало співвідношення на користь соціальних виплат; зростання номінальних доходів населення перевищувало зростання реальних доходів; відбувалося падіння індексу реальної заробітної плати внаслідок інфляції. Так, попри те, що протягом 2004–2008 рр. відбувалося постійне зростання частки бюджетних видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення (при низьких витратах на охорону здоров'я та освіту), напередодні рецесії 94,2% громадян негативно оцінювали економічну ситуацію у країні. У цих умовах фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. вплинула не лише на економічні та соціальні показники, а і на ставлення суспільства до інститутів політичної влади і до суб'єктів економічного регулювання та зумовила певні очікування від влади, які було пов'язано із мінімізацією кризових явищ: зростанням бюджетних виплат, зменшенням рівня інфляції та безробіття.

Відповідно, на підставі проведеного аналізу, негативні соціальні наслідки рецесії визначено як чинники формування схильності українських виборців підтримувати ті політичні сили, які пропонували покращення матеріального становища у короткостроковому періоді. Відтак, зважаючи на динаміку соціально-економічних показників, у 2008 р. соціальні обіцянки уряду та популістські рішення могли виступити способом отримання політичної ренти у вигляді підтримки суттєвої частини виборців на президентських виборах 2010 р.

У четвертому розділі **«Особливості впливу політичних чинників на вибір методів антикризового регулювання»** встановлено потреби реформування соціальної та економічної сфери в Україні досліджуваного періоду та доведено політичну зумовленість вибору методів економічного антикризового регулювання у 2008–2009 рр.

У підрозділі 4.1 *«Фінансово-економічна криза як чинник актуалізації проведення економічних реформ»* проаналізовано доцільність трансформацій у економічній та соціальній сфері, зумовлену потребою подолання наслідків фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., із врахуванням передумов та проявів кризових явищ.

В Україні фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. показала потребу у системних економічних реформах, спрямованих на оптимізацію використання ресурсного потенціалу, зміну структури виробництва, сприяння надходженню інвестицій, створення сприятливих податкових умов для бізнесу і, в цілому, стабілізації фінансового та розвитку реального секторів економіки, виваженої фіскальної політики, прийняття збалансованого державного бюджету.

У соціальній сфері актуальним виступало формування державних соціальних зобов'язань у межах можливостей державного бюджету, підвищення ефективності бюджетних видатків, реформування системи надання соціальних пільг, розвиток цільових програм і приватно-державного партнерства в умовах високого рівня видатків на пенсійне забезпечення та сприяння зростанню доходів населення. Актуальним також виступало структурне реформування пенсійної системи, системи освіти, охорони здоров'я.

Складність вибору методів антикризового регулювання (можливості якого суттєво обмежували наслідки проциклічної фіскальної політики із передвиборчою фіскальною експансією, спрямованою на зростання номінальних доходів та купівельної спроможності потенційних виборців у докризовому періоді) полягала у тому, що за високих темпів інфляції, з одного боку, потрібно було проводити рестрикційну політику, але з іншого боку, в умовах економічної кризи доцільним було проведення стимулюючої політики, що водночас відповідало прагненням опортуністичних політичних суб'єктів.

У підрозділі 4.2 *«Фіскальні механізми антикризового регулювання та принципи формування державного бюджету: економічні передумови соціальної спрямованості бюджетних видатків»* з'ясовано, які механізми дискреційної політики було обрано в межах можливостей антикризового регулювання із врахуванням електоральних чинників такого вибору.

Вибір антициклічних заходів в умовах політичного протистояння у державі залежав від мотивації суб'єктів прийняття політичних рішень. Після парламентських виборів 2007 р., коли представництво у Верховній Раді України отримали Партія регіонів, «Блок Юлії Тимошенко», Блок «НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМОБОРОНА», Комуністична партія України і

«Блок Литвина», парламентську коаліцію було сформовано БЮТ та НУ–НС, а уряд було сформовано БЮТ, за участю НУ–НС, представлені в органах державної влади політичні сили розпочали конкуренцію за здобуття електоральної підтримки своїх кандидатів на президентських виборах 2010 р. При цьому, кожна політична партія висловлювала економічні та соціальні ініціативи, які потенційно максимізували її підтримку.

Складність фіскальної політики у період фінансово-економічної кризи становила зумовлена зниженням показників ВВП і зростанням державного боргу необхідність збільшення бюджетних надходжень та водночас зниження податків, що сприяло б зростанню виробництва. Відтак для збалансованої фіскальної політики та формування бездефіцитного державного бюджету уряд повинен був або зменшити бюджетні видатки, або віднайти додаткові джерела надходжень, що стимулювало б споживчий попит.

В цілому, уряд здійснював вибір між непопулярними серед виборців методами економічного регулювання і подолання наслідків фінансово-економічної кризи, спрямованими на довгострокове економічне зростання, та привабливими для виборців заходами задля досягнення короткострокових результатів, що спричиняло неефективну економічну політику у довгостроковому періоді.

Підрозділ 4.3 *«Вплив політичного протистояння на формування стратегічних напрямів антикризового регулювання»* містить аналіз процесу формування стратегії подолання наслідків фінансово-економічної кризи та визначення ролі політичного протистояння у розробці першочергових рішень української влади у 2008 р., спрямованих на мінімізацію кризових явищ.

Поряд із тим, що актуальним для української економіки періоду 2008–2009 рр. виступало проведення інституційних та структурних реформ, проведення податкової, пенсійної, соціальної реформ безпосередньо залежало від досягнення політичного консенсусу. Саме у таких умовах заходи з економічної стабілізації могли б бути найбільш ефективними, проте суб'єкти антикризового регулювання, вищі посадові особи, які представляли всі гілки державної влади (президент В. Ющенко, прем'єр-міністр Ю. Тимошенко, Голова Верховної Ради В. Литвин) мали намір взяти участь у президентській виборчій кампанії 2010 р. і політичне протистояння в умовах дуалізму виконавчої влади створювало несприятливі умови розв'язання економічної ситуації, посилюючи прагнення політичних гравців, зокрема суб'єктів прийняття рішень у сфері бюджетної політики, використати економічну ситуацію для отримання політичної ренти у вигляді виборчої підтримки.

Із початком економічної рецесії в Україні органами державної влади було запропоновано низку заходів у сфері антикризового економічного регулювання. Пропозиції насамперед розробили Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони України і Центральний банк України. Проте, починаючи із осені 2008 р., політичне протистояння вплинуло на

неузгодженість дій суб'єктів економічного регулювання, що негативно відобразалося на розробці, затвердженні та реалізації антикризових рішень та бюджетного законодавства. При цьому, критика урядових ініціатив спричиняла розробку президентом та представниками парламентських фракцій альтернативних законопроектів, рішень про підвищення соціальних стандартів, розмірів соціальних виплат, розмірів бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, що потенційно приваблювали виборців із невисоким рівнем доходів.

П'ятий розділ **«Аналіз ухвалення та реалізації рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення»** містить дослідження а) ролі політичного протистояння навколо питання затвердження видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у процесі ухвалення законів про Державний бюджет України на 2009 р. та 2010 р., б) проявів *ex ante* опортунізму у процесі розробки законопроектів про Державний бюджет України на 2008 р. і 2009 р. та проявів *ex post* опортунізму суб'єктів реалізації та коригування відповідних законів.

У підрозділі 5.1 *«Прийняття державного бюджету: ex ante опортунізм у процесі нормативного закріплення рішень»*, з'ясовано прояви *ex ante* опортунізму у процесі розробки законопроектів про державний бюджет, зважаючи на наміри їх суб'єктів здобути електоральну підтримку та дискредитувати політичних опонентів, і проаналізовано особливості ухвалення законів про державний бюджет на 2009 р. та 2010 р., із врахуванням ролі політичного протистояння.

Особливу увагу політичних суб'єктів антикризового регулювання привернули питання підвищення соціальних стандартів, індексації доходів, розмірів бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Відтак у 2008 р. окрім урядового законопроекту, різними політичними суб'єктами було подано низку проектів внесення змін до закону про державний бюджет, які стосувалися питань соціального захисту та, подекуди, містили критику урядових ініціатив.

У пропонованих протягом 2009 р. альтернативах простежувалось прагнення суб'єктів бюджетної політики декларувати наміри підвищення соціальних стандартів, збільшуючи відповідні номінальні показники за їх реального зменшення. Загалом, із чотирнадцяти законів про внесення змін до державного бюджету на 2009 р. шість стосувалися збільшення соціальних видатків, із них три стосувалися збільшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. При цьому, соціальні обіцянки як закладені у державному бюджеті, так і запропоновані у альтернативних законопроектах, передбачали підвищення соціальних стандартів, надання пільг широким верствам населення за неререформованості цієї сфери та нераціонального використання відповідних коштів, і не були пов'язаними з покращенням добробуту населення шляхом проведення структурних реформ, розвитку фінансового та реального секторів економіки.

Підрозділ 5.2 «Реалізація рішень у сфері бюджетного фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення: прояви *ex post* опортунізму» має на меті виявити та пояснити прояви *ex post* опортунізму суб'єктів реалізації та коригування бюджетної політики у сфері фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в умовах політичного протистояння.

Реалізація ухвалених рішень, спрямованих на збереження високого рівня бюджетних видатків на соціальну сферу, відбувалася у властивих для кризової фази економічного розвитку умовах скорочення надходжень від податків. Відтак гарантування цих видатків потребувало додаткових джерел фінансування, якими виступили податкові авансові платежі, неповне відшкодування податку на додану вартість та зовнішні запозичення, що становило чинник негативного впливу на показники державного бюджету у довгостроковому періоді, призводило до збільшення розміру державного боргу та збільшення негативного сальдо державного бюджету. Окрім того, оскільки для виконання бюджету використовувалася також грошова емісія, це підвищувало темпи інфляції та, відповідно, зменшувало показники реальних доходів населення, спричиняючи потребу подальшого збільшення соціальних виплат. До того ж, показники зростання ВВП та інфляції, які було закладено у державному бюджеті на 2009 р., не відповідали прогнозованим Світовим банком показникам та реальним показникам 2009 р. і уряд отримував змогу, декларуючи збереження рівня соціальних гарантій, економити на соціальних витратах, штучно зменшуючи їх реальні показники. Перераховані особливості виступали проявами *ex post* опортунізму політичних суб'єктів, орієнтованих на збільшення виборчої підтримки. У такій ситуації економічна політика рентоорієнтованих урядів, зокрема розподіл бюджетних ресурсів, становила чинник посилення проявів економічної рецесії 2008–2009 рр.

Аналізуючи процес реалізації антикризових рішень, у підрозділі акцентовано увагу на прагненні конкуруючих політичних сил скористатися економічно недієвими рішеннями політичних опонентів та дискредитувати їх. Попри те, що і президент, і прем'єр-міністр наполягали на потребі консолідації політичних сил, тема виборів ставала дедалі помітнішою у висловлюваннях та взаємній критиці. Таким чином, здійсненню заходів з мінімізації наслідків фінансово-економічної кризи та проведенню економічних реформ у державі перешкождала політична криза, протистояння виконавчої та законодавчої влади, неспроможність політичних сил на певних етапах сформувати дієву коаліцію, а також популістська діяльність у межах виборчих кампаній.

У шостому розділі «Наслідки *ex post* опортунізму політичних суб'єктів антикризового регулювання» проаналізовано економічні та електоральні наслідки політичних рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, ухвалених суб'єктами формування державного бюджету у 2008–2009 рр.

Підрозділ 6.1 «*Економічні наслідки фіскального маніпулювання*» розкриває наслідки перерозподілу державних коштів, динаміку економічних показників та зміну соціальних стандартів. Для оцінки обрано показники економічного зростання, купівельної спроможності, реальних доходів населення, заробітної плати, рівня споживчих цін, такі показники державного бюджету, як: сальдо його доходів та видатків і розмір державного боргу.

Незважаючи на потреби реформування соціальної сфери, необхідність якого декларували і прем'єр-міністр, і президент, для бюджетної політики у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. властивим було збереження нереформованої системи управління та системи надання соціальних пільг. Так, більшість заходів була спрямована не на подолання, а на мінімізацію наслідків фінансово-економічної кризи та передбачала тимчасовий ефект від здійснення, тоді як функціонування соціальної сфери потребувало системних інституційних змін. Відтак вибір експансійної фіскальної політики як способу антикризового регулювання у 2008–2009 рр., зі збільшенням соціальних, а не капітальних видатків, призвів до негативних наслідків для показників державного бюджету у післякризовому періоді. Те, що заходи уряду з подолання фінансово-економічної кризи в Україні було спрямовано більшою мірою на мінімізацію її наслідків у короткостроковому періоді, а не на реформування економічної системи у довгостроковому періоді, підтверджують показники економічного розвитку у наступних роках. В цілому, відбулося зменшення приросту ВВП, зниження промислового виробництва, збільшення внутрішнього та зовнішнього державного боргу, негативного сальдо доходів та видатків зведеного і державного бюджетів, зменшення обсягів інвестування, зростання безробіття, стримування розвитку реального сектору економіки, збільшення потреби у додаткових джерелах бюджетних надходжень (негативним наслідком податкових змін, спрямованих на виконання видатків державного бюджету, виступило недоотримання бюджетних доходів у наступних періодах). Загалом, обрана урядом стимулююча фіскальна політика стримувала економічне зростання і перешкоджала як структурному реформуванню економіки, так і реформуванню соціальної сфери.

Підрозділ 6.2 «*Електоральні наслідки для політичного режиму (у контексті президентських виборів 2010 р.)*» містить дослідження того, чи дієвим був спосіб формування бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2008–2009 рр. для досягнення політичних цілей, зокрема здобуття політичними суб'єктами електоральної підтримки на президентських виборах 2010 р.

Попри високий рівень бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, в цілому, держава не змогла виправдати соціальні очікування громадян, оскільки виникла розбіжність між сформованою структурою потреб населення та готовністю влади забезпечити задоволення цього рівня. Як наслідок, у даних опитувань громадської думки спостерігалася певна залежність рівня довіри до політичних інститутів,

оцінки діяльності органів державної влади та ставлення до демократії від економічної ситуації. Динаміка показників свідчить про зниження оцінки ефективності влади, зменшення інституційної довіри та зниження рейтингів президента, прем'єр-міністра і водночас – підтримку політичної опозиції. Поясненням підтримки альтернативних політичних сил як протестного голосування виступала незгода з політикою, яку проводили правлячі партії.

За логікою дослідження, трансформація політичного режиму, зауважена як національними експертами, так і міжнародними організаціями, певною мірою була зумовлена результатами президентських виборів 2010 р., і виступила наслідком зниження довіри суспільства до політичних інститутів і до політичних суб'єктів, які уособлювали попередній політичний режим. Оцінки тенденцій зміни рівня демократичності режиму після президентських виборів 2010 р. наведено у дослідженнях *Freedom House*, Фонду Бертельсманна, видання *The Economist*, які відзначали авторитарні тенденції, пов'язані зі скасуванням конституційної реформи 2004 р. та порушенням процедури конституційних змін, порушенням функціонування принципу стримувань та противаг у державних органах влади, зменшенням повноважень українського парламенту, побудовою президентської вертикалі влади, політично мотивованим вибірковим правосуддям, репресіями проти опозиції, відсутністю антикорупційного законодавства, використанням адмінресурсу, порушенням процедур прийняття законів і ухваленням недемократичного виборчого законодавства, а також порушеннями у проведенні парламентських виборів 2012 р. Отже, відповідні політико-інституційні зміни, зниження показників демократизації за більшістю параметрів та відповідне посилення авторитарних тенденцій в управлінні державою підтверджувало формування нового типу політичного режиму, рівень політичної конкуренції у якому було суттєво зменшено.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. Прийняття політичних рішень є складним багатоступеневим процесом, дослідження якого потребує комплексного підходу із врахуванням всіх його етапів (від аналізу ситуації до оцінки та коригування ухваленого рішення) та водночас із врахуванням мотивацій політичних суб'єктів. Нестабільність та нерівноважність політичних і економічних систем, тісна взаємозалежність політико-економічних та соціальних чинників процесу прийняття рішень, як і високий рівень невизначеності у процесі їх розробки, ухвалення та реалізації, набуває особливих проявів в умовах політичних та економічних криз. Зважаючи на це, аналізувати процес прийняття політичних рішень у період фінансово-економічної кризи доцільно із використанням моделі політико-управлінського циклу, що має такі переваги, як: врахування динаміки політико-управлінського процесу, у тому числі, динаміки поведінки суб'єктів прийняття рішень, пояснення їх мотивацій та особливостей взаємодії. Це дозволяє, насамперед, враховувати у дослідженні механізму

прийняття політичних рішень не лише формальні процедури, але і неформальні чинники, що у свою чергу, уможлиблює пояснення політичного опортунізму, зумовленого особливостями політичного режиму (такими, як: рівень політичної конкуренції, роль корупції, ефективність демократичних перетворень), економічною ситуацією та суспільними очікуваннями.

Вивчення особливостей циклічності економічного розвитку показує, що варіативність засобів антикризового регулювання зумовлена впливом на стабілізаційну політику не лише потреб подолання наслідків економічної циклічності, а і пов'язаних із проведенням виборчих кампаній мотивацій політичних суб'єктів. Зокрема, у режимі з високим рівнем політичної конкуренції, де визначальною є роль виборчого процесу у формуванні органів влади, може відбуватися перерозподіл бюджетних видатків з метою збільшення фінансування привабливих для виборців програм, що свідчить про опортуністичну поведінку суб'єктів прийняття відповідних рішень. Наслідком такої опортуністичної поведінки може виступати формування політико-бюджетних циклів, пов'язаних зі зміною перерозподілу державних видатків. У цій ситуації існує часова асиметрія між короткостроковими вигодами для виборців та довгостроковими видатками у економічній сфері. Тому для дослідження політичного опортунізму у процесі прийняття рішень, спрямованих на подолання наслідків фінансово-економічної кризи (зокрема через формування видатків соціального призначення) доцільно застосовувати теорію політичних бюджетних циклів, що уможлиблює пояснення політичних чинників вибору методів антикризового регулювання в Україні у період 2008–2009 рр. та дозволяє проаналізувати передумови та прояви політичного опортунізму у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Водночас, до аналізу відповідних політичних рішень, суб'єктами яких виступили опортуністичні політики, що діяли в умовах політичної конкуренції, варто застосовувати запропонований О. Вільямсоном (та розроблений у межах неоінституціоналізму) поділ на *ex ante* та *ex post* опортунізм. Можливість застосування цього підходу до визначення проявів *ex ante* опортунізму у процесі розробки альтернатив та ухвалення рішень і до пояснення проявів *ex post* опортунізму у процесі її реалізації рішень доводить доцільність поєднання неоінституціоналізму із процесуально-циклічним підходом як методологічної основи дослідження.

2. Джерельна база дослідження є доволі об'ємною, що дозволило провести комплексне міждисциплінарне дослідження, спираючись на аналіз як політичних рішень (у формі ухвалених урядом, парламентом та президентом нормативно-правових актів) та їх проектів, так і офіційних заяв президента прем'єр-міністра та інших політичних суб'єктів, статистичних даних, результатів опитувань громадської думки, міжнародних оглядів політичної та економічної ситуації в Україні.

Попри те, що наукові та аналітичні праці з дослідження причин, проявів, наслідків фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні та методів

антикризового регулювання, у тому числі засобами бюджетної політики, широко представлено публікаціями у сфері економіки, політичної науки, державного управління, певні особливості механізму прийняття рішень у цій сфері залишились поза увагою дослідників. Зокрема, огляд наукової літератури з питань фінансово-економічної кризи та методів антикризового регулювання у період 2008–2009 рр., дозволив з'ясувати, що попри приділення уваги регулюванню соціальних видатків, малодослідженим залишається механізм прийняття рішень у сфері формування видатків державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, аналіз якого водночас потребує врахування політичних чинників. Відтак актуальним виявилось дослідження економічної та політичної доцільності рішень, спрямованих на мінімізацію наслідків фінансово-економічної кризи.

3. Дослідження зв'язку фіскальної політики із передвиборчою діяльністю в умовах політичної конкуренції свідчить про визначальну роль політичного режиму та неформальних політичних інститутів у виникненні політико-бюджетної циклічності. Застосування теоретичних підходів до дослідження інституційних особливостей виникнення такої циклічності, розроблених М. Ші та Дж. Свенсоном, а також А. Брендером та А. Дрейзенем, дозволило з'ясувати, що гібридний політичний режим, сформований в Україні після президентських виборів 2005 р., характеризувався високим рівнем політичної конкуренції, що у поєднанні зі значним рівнем корупції та низьким рівнем суспільної довіри до політичних інститутів, свідчило про наявність в Україні сприятливих умов для політичного опортунізму у сфері формування соціальних видатків напередодні та під час розгортання економічної кризи 2008–2009 рр. Отже, низьку ефективність формальних політичних інститутів, неналежне виконання ними функції репрезентації суспільних інтересів, непрозорість їх діяльності та низький рівень політичної відповідальності, які визначали респонденти опитувань напередодні та під час кризи, варто інтерпретувати як чинник зниження інституційної довіри в українському суспільстві та як супутній чинник патерналістських тенденцій, сформованих у суспільстві, коли близько третини населення напередодні кризи демонструвало прихильність до ідеї матеріального зрівняння та водночас невимогливе ставлення до забезпечення соціальних стандартів. Сукупність цих особливостей у дослідженні характеризує політико-культурний контекст, проаналізований з метою доповнення ролі формальних інститутів у політичних процесах та, зокрема, у процесі прийняття рішень, і є необхідним доповненням для комплексного дослідження, що не обмежується врахуванням ролі формальних політичних інститутів. При цьому, прояви соціальних деформацій, зниження реальних доходів населення у період кризи, зростання показників інфляції та безробіття визначаємо як чинники формування схильності українських виборців підтримувати ті політичні сили, які пропонували покращення матеріального становища у короткостроковому періоді.

На підтвердження тези про наявність в Україні у досліджуваному періоді передумов політичного опортунізму у сфері бюджетної політики, зокрема, передумов рентоорієнтованої поведінки при розподілі видатків державного бюджету, у роботі обчислено показники політичної ренти для бюджетного розподілу (за методологією Р. Катца і Дж. Розенберга). При цьому відзначене нами збільшення неефективності державних видатків у 2009 р. (перед цим високий рівень спостерігався у 2006 р.) можемо пояснити орієнтацією уряду на проведення президентської кампанії 2010 р. (у 2005–2006 рр. – чергової парламентської). Аналогічною була тенденція зміни втрат суспільства від політичної ренти. На невисокі показники ренти для бюджетного розподілу та втрат суспільства від політичної ренти (рівень яких є властивим для розвинених країн) вплинуло те, що бюджет на 2008 р. було схвалено призначеним 18 грудня 2007 р. Кабінетом Міністрів на підставі проекту, розробленого попередником. У 2010 р. ці показники знизилися, проте залишалися суттєво вищими, у порівнянні з показниками 2007–2008 рр.

4. Зіставлення теоретичних підходів до визначення економічних та фінансових криз, зумовлене потребою інтерпретації поняття кризи у контексті дослідження економічної ситуації 2008–2009 рр. в Україні, дозволило стверджувати про фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр. на підставі пояснення спричиненості економічної рецесії в Україні у 2008 р. світовою кризою на фінансових ринках у 2007–2008 рр. Так, під впливом зовнішніх чинників, в Україні відбулося зменшення приросту ВВП, скорочення обсягів виробництва та споживання, зростання таких показників економічного розвитку держави, як: від'ємне сальдо платіжного та зовнішньоторговельного балансу та зовнішній борг, зменшення обсягів залучення прямих іноземних інвестицій в економіку, а також посилення проявів соціальних деформацій.

Водночас для аналізу кризових явищ у фінансово-економічній сфері необхідно враховувати не лише зовнішні чинники виникнення рецесії в Україні, а і внутрішні передумови, пов'язані із розвитком національної економіки на попередньому етапі, що відбилося на перебігу подій у 2008–2009 рр. Вплив світової фінансової кризи на українську економіку відбувся за наявності системних макроекономічних суперечностей у країні, серед яких: надмірне споживання та недостатнє накопичення, невисокі обсяги інвестування у виробництво, зростання зовнішніх запозичень та їх вартості, експортна орієнтація фінансової та економічної сфери, девальвація національної валюти. Виникнення цієї ситуації спричинив, зокрема, спосіб розподілу бюджетних видатків на попередньому етапі. У той час, як циклічність економічного розвитку зумовлює необхідність накопичення ресурсів у періоди економічного зростання та витрачання ресурсів у періоди рецесії, показники економічного розвитку України і у докризовий період економічного зростання 2000 р. – початку 2008 р., і у період економічної рецесії, показували тенденцію до збереження високого рівня розподілених

державою коштів, зі зростанням бюджетних видатків, та збільшенням державного боргу. Відтак серед негативних наслідків бюджетної політики докризового періоду в Україні відзначаємо: 1) великі обсяги державного перерозподілу доходів через бюджет, що виступали перешкодою економічному зростанню, 2) обсяги та спосіб розподілу бюджетних видатків, які спричинили інфляцію, а також структурні деформації в економіці внаслідок низького рівня капітальних видатків, 3) бюджетний дефіцит як наслідок невідповідності рівня бюджетного накопичення і витрачання фазам економічного циклу. Ці особливості пояснюються, зокрема, прагненням політичних суб'єктів державного економічного регулювання, орієнтованих на виборчу діяльність, отримувати політичну ренту від перерозподілу бюджетних коштів, що і підсилювало вплив світової фінансово-економічної кризи на показники фінансового та реального секторів економіки України.

5. Особливості виникнення кризових явищ дозволили визначити суттєву роль державних видатків у мінімізації негативних соціальних наслідків економічного спаду. Водночас, слід зважати на те, що методи антикризового регулювання (серед яких – експансійна фіскальна або пом'якшена монетарна політика) мають залежати від особливостей розвитку національної економіки. Тут необхідно враховувати, що для подолання наслідків кризи 2008–2009 рр. в Україні потрібними були стабілізація фінансового та реформування реального секторів економіки. Втім ситуація, яка склалася на момент виникнення рецесії, із високим рівнем інфляції, зростанням державного боргу, негативним сальдо торговельного балансу, високими показниками бюджетного перерозподілу коштів, переважно фіскальним фінансуванням соціальної сфери, суттєво обмежувала можливості антикризового регулювання. Із однієї сторони, за високих темпів інфляції потрібно було проводити рестрикційну політику – фіскальна стабілізація залежала від зменшення державних видатків, що збігалось з потребами антициклічного регулювання в умовах інфляції і водночас відповідало ситуації зменшення обсягів податкових надходжень, спричиненого скороченням виробництва, зменшенням обсягів експорту, іншими чинниками. З іншої сторони, в умовах економічної кризи доцільним виступало проведення стимулюючої політики, більше того, її продовження відповідало прагненням опортуністичних політичних суб'єктів здобути виборчу підтримку шляхом покращення номінальних соціально-економічних показників. Водночас збільшення видатків державного бюджету на соціальне забезпечення, яке могло мінімізувати наслідки фінансово-економічної кризи у короткостроковому періоді, без збільшення надходжень до бюджету, перешкоджало б структурному реформуванню економіки та досягненню позитивних економічних результатів у довгостроковому періоді. При цьому, збільшення податків було б несприятливим для розвитку виробництва, бізнес-клімату в Україні, інвестиційної діяльності, та могло призвести до зростання рівня тінізації економіки і подальшого скорочення податкових надходжень. Таким чином, фіскальна політика була орієнтована на пошук додаткових джерел

надходжень до державного бюджету, якими виступили податкові авансові платежі, неповне відшкодування податку на додану вартість та зовнішні запозичення, що у свою чергу, негативно впливало на виконання доходної частину бюджету у наступних за кризовим періодах. Отже, враховуючи особливості вжитих заходів, варто зважати на потенційну спрямованість фіскальної політики на досягнення макроекономічної рівноваги та водночас отримання політичної ренти у передвиборчому періоді.

6. Здійсненню заходів з мінімізації проявів фінансово-економічної кризи та проведенню економічних реформ у державі у досліджуваному періоді перешкоджала політична криза, неспроможність політичних сил на певних етапах сформувати дієву коаліцію, протистояння виконавчої та законодавчої влади, популістська діяльність політиків у межах виборчих кампаній. Зокрема, політичне протистояння та неузгодженість позицій президента, прем'єр-міністра, представників парламентських фракцій чинили негативний вплив на розробку, затвердження та реалізацію антикризової стратегії, не сприяли ухваленню та реалізації пропонованих Кабінетом Міністрів, президентом та центральним банком антикризових рішень, перешкодили затвердженню програми діяльності уряду, розробленої у грудні 2008 р., спричинили суперечки у процесі ухвалення та реалізації закону «Про мінімізацію впливу світової фінансової кризи на економіку України» та бюджетного законодавства. Прагнення заручитися підтримкою виборців спричиняли альтернативні законопроекти про внесення змін до державного бюджету на 2008 рік, про державний бюджет на 2009 рік, пропоновані як президентом, так і представниками більшості впливових парламентських фракцій. Зокрема, сферою, де спостерігалися прояви політичного протистояння, виступила сфера підвищення соціальних стандартів, індексації доходів, розмірів бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Водночас зміст пропонованих до розгляду у парламенті проектів державного бюджету та проектів змін до нього у 2008–2009 рр. свідчили про прагнення покращити купівельну спроможність населення у короткостроковому періоді. Тобто, плановані бюджетні видатки в умовах інфляції не було орієнтовано на сприяння зростанню споживчого попиту у довгостроковій перспективі, і збереження високого рівня бюджетного перерозподілу коштів не було сприятливим для економічного зростання. Більше того, помітними виступали прагнення уряду декларувати наміри підвищення соціальних стандартів, збільшуючи відповідні номінальні показники, за їх реального зменшення.

Отже, при дослідженні процесу розробки та реалізації антикризових рішень, можемо стверджувати про прагнення конкуруючих політичних сил, використовуючи складну економічну ситуацію для отримання політичної ренти, скористатися економічно нечіткими рішеннями опонентів, аби реалізувати наміри посилити власні повноваження та переструктурувати політичний простір. Враховуючи те, що бюджетне законодавство формувалося в умовах політичного протистояння, дослідження питання

розробки та ухвалення законів про державний бюджет дозволяє визначити політичну конкуренцію як чинник розробки «соціально орієнтованого» законодавства та водночас як спосіб дискредитації політичних опонентів.

При цьому, розрізняючи поняття *ex ante* та *ex post* опортунізму, можемо стверджувати про 1) прояви *ex ante* опортунізму у вигляді популістських обіцянок виборцям, намагань дискредитувати політичних опонентів, зменшити рівень інформаційної прозорості діяльності відповідних суб'єктів у процесі нормативного закріплення рішень у сфері бюджетної політики, а саме: під час розробки та ухвалення законів про внесення змін до державного бюджету на 2008 р., законів про державний бюджет на 2009 та 2010 рр., 2) прояви *ex post* опортунізму у процесі реалізації та коригування рішень у сфері бюджетної політики, коли фіскальні методи антикризового регулювання, спрямовані на мінімізацію негативного впливу зниження економічних показників на купівельну спроможність населення у короткостроковому періоді, не відповідали потребам стабілізації економіки, подолання структурних деформацій та реформування соціальної сфери, при цьому, негативно впливаючи на показники державного бюджету у довгостроковому періоді.

Відтак дослідження негативних соціальних наслідків фінансово-економічної кризи як сприятливого середовища рентоорієнтованої поведінки політичних суб'єктів дозволило з'ясувати, що передвиборчий період виявився для них часом використати суспільні очікування, пов'язані з прагненням покращити номінальні показники добробуту в умовах безробіття та інфляції, для здобуття підтримки за допомогою популярних, проте видаткових заходів у соціально-економічній сфері.

7. Особливості бюджетної політики у другій половині 2008 р. – 2009 р., спричинені прагненням здобуття електоральної підтримки політичними суб'єктами антикризового регулювання, опортунізму яких сприяв конкурентний тип політичного режиму зі збереженням інституційних пасток, вплинули як на функціонування національної економіки, так і на результати виборів, що у тогочасних політичних умовах визначали сталість політичного режиму. Комплексна оцінка наслідків антикризових рішень потребує врахування двох вимірів: економічного (з точки зору впливу на показники соціально-економічного розвитку) та політичного (з точки зору забезпечення суспільної, у тому числі виборчої, підтримки суб'єктів прийняття відповідних рішень). В цілому, у досліджуваному періоді високий рівень бюджетних видатків, з-поміж яких видатки державного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, перешкоджав економічному зростанню, негативно вплинув на розвиток реального сектору економіки і обсяги інвестування і показники зайнятості, а також спричинив потребу у великих обсягах бюджетних надходжень. Відтак обрана фіскальна політика була орієнтована на пошук додаткових джерел надходжень до державного бюджету, якими виступили податкові авансові платежі, неповне відшкодування податку на додану вартість та зовнішні запозичення, що у

свою чергу, негативно впливало на виконання доходної частини бюджету у наступних за кризовим періодах та призвело до збільшення бюджетного дефіциту, зростання внутрішнього та зовнішнього державного боргу.

Попри те, що у 2008–2009 рр. відбулося номінальне зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення і збільшення частки цих видатків у структурі як державного, так і місцевих бюджетів, фінансування соціальної сфери було нераціональним. Більшість заходів у соціальній політиці була спрямована не на подолання, а на мінімізацію наслідків фінансово-економічної кризи та передбачала тимчасовий ефект від здійснення, тоді як функціонування соціальної сфери потребувало системних інституційних змін. Проте, незважаючи на потребу підвищення ефективності бюджетних видатків, реформування системи надання соціальних пільг, проведення пенсійної реформи, про які активно стверджували і прем'єр-міністр, і президент, заходи бюджетної політики у період фінансово-економічної кризи через витратність соціальної сфери призводили до неререформованості системи управління та надання соціальних пільг, за збереження високого рівня соціальної диференціації. Підвищення соціальних стандартів не відповідало економічним потребам та, враховуючи невідповідність підвищення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати, збільшенню індексу споживчих цін, виступало суто популістським кроком.

Отже, наслідками фіскального маніпулювання, здійснюваного у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., визначеного у роботі як прояв опортуністичної поведінки суб'єктів бюджетного процесу, виступило зростання номінальних показників державних видатків на соціальну сферу, за її неререформованості; перешкоджання економічному зростанню; втрата суб'єктами державного антикризового регулювання владних позицій внаслідок зниження суспільної довіри. Попри високий рівень бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, в цілому, держава не змогла виправдати соціальні очікування громадян. Зниження реальних показників добробуту населення, навіть в умовах підвищення соціальних видатків, відповідне невдоволення громадян економічною політикою та подальше зниження оцінки ефективності влади призвели до зменшення інституційної довіри у передвиборчому періоді (як у період кризи, так і на початку 2010 р.). Втім, наслідки опортуністичних дій не лише вплинули на показники інституційної довіри, але і призвели до подальшого падіння рейтингів президента, прем'єр-міністра та більшості впливових учасників політичного процесу, низької оцінки їх діяльності з подолання наслідків фінансово-економічної кризи. Про це, насамперед, свідчили результати президентських виборів 2010 р., участь у яких зумовила досліджувані прояви опортунізму суб'єктів антикризового регулювання у сфері бюджетного фінансування соціальних видатків держави, орієнтованих на збереження владних позицій у державі та конкуруючих за посилення своїх повноважень. Отже, фіскальне маніпулювання не забезпечило підтримку більшості

виборців, не змогло перешкодити зниженню довіри суспільства як до політичних інститутів, так і до політичних суб'єктів. Зниження інституційної довіри та підтримки носіїв політичної влади призвели до приходу до влади опозиції та подальших конституційних змін і інституційних перетворень (пов'язаних, у тому числі, зі звуженням повноважень парламенту і формуванням пропрезидентського уряду). В цілому, трансформацію політичного режиму, рівень політичної конкуренції у якому було суттєво зменшено, підтверджувало зниження показників демократизації за більшістю параметрів (представлених у дослідженнях *Freedom House*, Фонду Бертельсмана, видання *The Economist*) та посилення авторитарних тенденцій в управлінні державою після президентських виборів 2010 р.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Чабанна М. Опортунізм у прийнятті політичних рішень у бюджетній сфері у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 368 с.

Статті у фахових наукових виданнях України:

2. Чабанна М. Основні підходи до аналізу процесу прийняття політичних рішень у Західній політичній науці. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. № 95. Політичні науки. С. 42-46.

3. Чабанна М. Використання інформаційних систем підтримки прийняття політичних рішень органами державної влади в Україні. *Вибори та демократія*. 2010. № 1 (23). С. 63-70.

4. Чабанна М. Вплив ідей Г. Саймона на становлення теорії прийняття політичних рішень. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. № 108. Політичні науки. С. 3-8.

5. Чабанна М. Роль ситуаційної кімнати у процесі прийняття політичних рішень. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: політологія, соціологія, філософія*. 2010. Випуск 15. С. 65-68.

6. Чабанна М. Критерії демократичності функціонування органів державної влади. *Сучасна українська політика*. К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. Вип. 21. С. 127-136.

7. Чабанна М. Неінституційний підхід до аналізу процесу прийняття політичних рішень. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2 (41). С. 29-37.

8. Чабанна М. Роль трансакційних видатків у процесі прийняття політичних рішень (теоретичний аспект). *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 94. Частина II*. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2010. С. 52-58.

9. Чабанна М. Застосування моделі політико-управлінського циклу до дослідження процесу прийняття політичних рішень. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 5 (49). С. 355-364.
10. Чабанна М. Консолідована демократія: концептуалізація поняття та спроби вимірювання. *Вибори та демократія*. 2011. № 2 (28). С. 50-58.
11. Чабанна М. Громадська участь у процесі прийняття політичних рішень на державному рівні як критерій демократичності політичного режиму. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. № 121. Політичні науки. С. 25-29.
12. Чабанна М. Можливості застосування неінституційного підходу до дослідження політичних режимів у перехідних державах. *Магістеріум. Політичні студії*. 2012. Том 46. С. 7-13.
13. Чабанна М. Ставлення громадян до участі у процесі прийняття політичних рішень як параметр політичної культури сучасного українського суспільства. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Том 134. Політичні науки. С. 17-22.
14. Чабанна М. Можливості застосування теорії модернізації до пояснення політичних трансформацій у перехідних державах. *Вибори та демократія*. 2012. № 2. С. 65-72.
15. Чабанна М. Опортуністична поведінка суб'єктів партійної діяльності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012 / 3 (59). С. 236-255.
16. Чабанна М. Підходи до інтерпретації сутності суспільно-політичних трансформацій у перехідних країнах. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012 / 4 (60). С. 49-64.
17. Чабанна М. Оцінка корупції як неформального політичного інституту та індексування демократичності політичного режиму: кореляційний аналіз. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013/3. № 65. С. 229-258.
18. Чабанна М. Прозорість діяльності суб'єктів прийняття владних рішень в Україні: доступ громадськості до публічної інформації. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Том 147. Політичні науки. С. 8-16.
19. Чабанна М. Електоральний аспект індексування інституційного розвитку політичної системи у контексті оцінювання процесу демократизації. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. Випуск 4 (20). С. 34-39.
20. Чабанна М. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. *Магістеріум. Політичні студії*. 2014. № 58. С. 8-14.
21. Чабанна М. Роль політичного опортунізму у формуванні політико-економічних циклів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія «Політичні науки»*. 2016. № 1 (80). С. 47-54.

22. Чабанна М. Державне фінансування соціальної сфери в Україні: виборчий аспект. *Гілея*. 2020. Випуск 155. С. 289-294.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

23. Чабанна М. Визначення диспропорційності представництва українських парламентських партій у контексті індексування інституційних засад демократії. *Nova Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne (New Ukraine. A Journal of History and Politics)*, Kraków–Przemyśl, 2014. № 14. С. 113-125.

24. Чабанна М. Еволюція підходів до визначення поняття демократії у контексті формулювання критеріїв класифікації політичних режимів. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Svazek 1. 5. vydání. С. 51-62.

25. Чабанна М. Соціальна спрямованість партійних програм як прояв політичного опортунізму (на прикладі парламентських виборів в Україні). *Facta Simonidis*. 2015. № 1(8). С. 63-87.

26. Чабанна М. Інституційні чинники пропорційності парламентського представництва українських політичних партій. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2016. Вип. 6. С. 238-249.

27. Chabanna M. Government's policy during the financial crisis of 2008–2009 in Ukraine: mitigating the social impact of economic recession. *Facta Simonidis*. 2016. 1(9). P. 191–202.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Чабанна М. Рівень доходів населення та формування політичної довіри в українському суспільстві: тенденції змін у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. *Особистість, суспільство, політика – 2015 / Матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції / За ред. С. Терепищого, В. Грасимовича, О. Познія. Ч. 1. Люблін: WSEI, 2015. С. 55-60.*

29. Чабанна М. Соціальна політика у період економічної рецесії: мінімізація проявів фінансово-економічної кризи 2008-2009 років в Україні. *Особистість, суспільство, політика – 2015 / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / За ред. С. Терепищого, В. Грасимовича, О. Познія. Люблін: Видавництво наукове WSEI, 2015. С. 217-220.*

30. Чабанна М. Особливості інтерпретації соціальних прав виборцями як чинник популізму в українській політиці: радянський атавізм чи наслідок низького рівня добробуту населення? *Популізм і громадянське суспільство: межі перетину / Тези виступів наукової конференції, 24 травня 2019, м. Київ, НаУКМА. С. 39-42.*

31. Чабанна М. Особливості правового регулювання визначення прожиткового мінімуму в Україні. *Травневі правові читання / Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. 7 травня 2020 року. Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 195-196.*

32. Чабанна М. В. Соціально-економічні орієнтації українського суспільства: політичний контекст. *Освіта і наука у мінливому світі:*

проблеми та перспективи розвитку / Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро. Частина II. / Наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. С. 89-91.

АНОТАЦІЯ

Чабанна М. В. Опортунізм у прийнятті політичних рішень у бюджетній сфері у період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні (на прикладі формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення). – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 2020.

У дисертації здійснено науковий аналіз передумов, проявів та наслідків політичного опортунізму суб'єктів прийняття рішень у сфері формування державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в умовах фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. в Україні. Відповідно, особливості процесу розробки, ухвалення та реалізації рішень, спрямованих на підвищення соціальних стандартів у період кризи, а також їх електоральні наслідки у післякризовому періоді проаналізовано з огляду на політичну зумовленість та економічну доцільність, – із врахуванням балансування політичних суб'єктів між отриманням політичної ренти від ухвалених рішень та досягненням цілей економічної стабілізації.

У контексті виявлення зв'язку фіскальної політики із передвиборчою діяльністю у дисертації визначено роль політичних чинників у виборі бюджетних засобів антикризового регулювання. Зокрема, аналіз інституційних особливостей, що характеризують неусталеність демократії, відносно високий рівень політичної конкуренції і корупції, а також невпевненість громадян у ефективності демократичної системи, дозволив стверджувати про сприятливе політичне середовище опортуністичної поведінки суб'єктів антикризового регулювання, пов'язаної із бюджетним маніпулюванням у розглядуваному періоді.

На підставі проведеного дослідження у дисертації зроблено висновок про політичну та економічну неефективність здійснюваного маніпулювання у 2008–2009 рр., яке не сприяло збереженню опортуністичними суб'єктами антикризового регулювання владних позицій у державі після президентських виборів 2010 р. і водночас перешкоджало економічній стабілізації та реформуванню соціальної сфери.

Ключові слова: політичний опортунізм, політичне рішення, державний бюджет, теорія прийняття рішень, політичний бюджетний цикл, політико-управлінський цикл, соціальний захист та соціальне забезпечення, політичний режим, політична довіра, фінансово-економічна криза.

АННОТАЦИЯ

Чабанна М. В. Оппортунизм в принятии политических решений в бюджетной сфере в период финансово-экономического кризиса 2008–2009 гг. в Украине (на примере формирования государственных расходов на социальную защиту и социальное обеспечение). – Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 «Политические институты и процессы». – Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев, 2020.

В диссертации рассмотрены проявления политического оппортунизма субъектов принятия решений в сфере формирования государственных расходов на социальную защиту и социальное обеспечение в условиях финансово-экономического кризиса 2008–2009 гг. в Украине. С учетом политической обусловленности и экономической целесообразности решений, направленных на повышение социальных стандартов в период кризиса, проанализированы особенности процесса их разработки, принятия и реализации, а также электоральные последствия в послекризисном периоде. В частности, исследование политического контекста процесса принятия решений позволяет увидеть определенное балансирование его субъектов между достижением целей экономической стабилизации и получения политической ренты от принятых решений.

Предпосылки политического оппортунизма в сфере бюджетной политики в Украине в 2008–2009 гг. выявлены, опираясь на эвристический потенциал теории политико-бюджетной цикличности, согласно которой обусловленная рентоориентованным поведением политиков фискальная экспансия имеет избирательный эффект. Сделать вывод о благоприятной политической среде оппортунизма субъектов антикризисного регулирования, связанной с фискальным манипулированием в сфере формирования государственных расходов на социальную защиту и социальное обеспечение, позволил анализ институциональных особенностей, характеризующих неустойчивость демократии, относительно высокий уровень политической конкуренции, коррупции и неуверенность граждан в эффективности демократической системы. Для оценивания уровня политической конкуренции в Украине накануне и в период финансово-экономического кризиса рассчитаны значения индексов влияния парламентских коалиций, индексов агрегации для крупнейших парламентских партий, индексов фрагментированности парламента и показателей правительственного влияния в 2006–2010 гг. Кроме этого, в диссертации проанализирован политико-культурный контекст процесса принятия рассматриваемых решений, с учетом роли общественных ожиданий и настроений (в частности, связанных с повышением номинальных показателей благосостояния населения в условиях безработицы и инфляции). Соответственно,

установлено, что поддержка гражданами больших объемов государственного перераспределения доходов через бюджет, в сочетании с невысокими показателями общественного доверия к политическим институтам и демократии, а также нетребовательное отношение к обеспечению социальных стандартов, выступили предпосылками фискального манипулирования.

На основании анализа механизма принятия политических решений в сфере формирования государственных расходов на социальную защиту и социальное обеспечение в 2008–2009 гг. (в соответствии с логикой модели политико-управленческого цикла Дж. Андерсона и У. Данна и с применением теории политического оппортунизма А. Уильямсона) в диссертации определены признаки оппортунистического поведения политических субъектов. В частности, показано, что нормативное закрепление решений в сфере бюджетной политики, процесс разработки и принятия законов о внесении изменений в государственный бюджет на 2008 г., законов о государственном бюджете на 2009 г. и 2010 г. осуществляли субъекты, которым свойственны проявления *ex ante* оппортунизма в виде популистских обещаний избирателям, попыток дискредитировать политических оппонентов, уменьшить уровень информационной прозрачности деятельности соответствующих субъектов, сопровождавший нормативное закрепление решений. В то же время, в процессе реализации и внесения изменений в соответствующие статьи бюджетного законодательства наблюдались проявления *ex post* оппортунизма, когда фискальные методы антикризисного регулирования, направленные на минимизацию негативного влияния финансово-экономического кризиса на покупательную способность населения в краткосрочном периоде, не соответствовали потребностям стабилизации экономики, связанным с преодолением структурных деформаций и реформированием социальной сферы, негативно влияя при этом на показатели государственного бюджета в долгосрочном периоде. В целом, социальные обещания как заложенные в государственном бюджете, так и предложенные в альтернативных законопроектах, предусматривали повышение социальных стандартов, предоставление льгот широким слоям населения в условиях нереформированности социальной сферы и нерационального использования соответствующих средств, и предусматривали временный эффект от осуществления, тогда как необходимыми в социальной сфере были системные институциональные изменения.

При этом в диссертации сделан вывод о политической неэффективности фискального манипулирования – на основании анализа избирательных предпочтений, показателей политического доверия и данных об уровне демократичности политического режима, показано, что политические преобразования, обусловленные результатами президентских выборов 2010 г., которые привели к трансформации политического режима в Украине, выступили следствием снижения доверия общества к политическим

институтам и к политическим субъектам, которые действуя оппортунистически, конкурировали между собой за получение и сохранение властных полномочий.

Ключевые слова: политический оппортунизм, политическое решение, государственный бюджет, теория принятия решений, политический бюджетный цикл, политико-управленческий цикл, социальная защита и социальное обеспечение, политический режим, политическое доверие, финансово-экономический кризис.

ANNOTATION

Chabanna M. Opportunism in political decision-making in the budget sphere during the financial and economic crisis of 2008–2009 in Ukraine (a study of government spending on social protection and social security). – The thesis for a degree of Doctor of political science in speciality 23.00.02. – Political institutions and processes. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation deals with the preconditions, signs and consequences of opportunistic behaviour of political decision-makers in the sphere of government spending on social protection and social security during the financial and economic crisis of 2008–2009 in Ukraine. Taking into account the political conditionality and economic feasibility of decisions aimed at raising social standards during the crisis, the peculiarities of their drafting, adoption and implementation, as well as their electoral consequences in the post-crisis period, are analyzed. In particular, studying the political context of decision-making allows to see a certain balance between achieving the goals of stabilizing the economic situation and obtaining political rent from decisions made by politicians.

Clarifying the link between fiscal policy and electoral activity has explained the role of the political factors in anti-crisis regulation by budgetary policy instruments. The examined institutional environment was characterized by volatility of democracy, relatively high level of political competition and corruption. As well as the political and cultural context of the decision-making, it allowed to state about the favorable political environment of opportunistic behaviour of political actors who implemented budget manipulation.

Based on these research, the dissertation concludes on political and economic ineffectiveness of the budget manipulation in 2008–2009: opportunistic decision-makers in the field of anti-crisis regulation did not maintain their power after the 2010 presidential election, and at the same time their regulatory measures hindered economic stabilization and social reforms.

Keywords: political opportunism, political decision, state budget, the theory of decision-making, political budget cycle, political and administrative cycle, social protection and social security, political regime, political trust, financial and economic crisis.